

زندگی فرهنگی و اندیشه سیاسی

شیعیان

از سقوط بغداد تا ظهور صفویه

«۶۵۶ - ۹۰۷ ق»

دکتر محسن الویری

انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)

خندان، محسن، ۱۳۴۱ -

زندگی فرهنگی و اندیشه سیاسی شیعیان

از سقوط بغداد تا ظهور صفویه " ۱۶۵۶ ق - ۹۰۷ ق " / محسن الویری.

تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۳.

ر، ۵۶۰ ص: نقشه. -- (انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۲۴)

ISBN 964-7746-13-X: ۵۰۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص (۴۳) - ۹۴، همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. شیعه -- ایران -- تاریخ -- قرن ۷-۱۰ ق.

۲. ایران -- تاریخ -- قرن ۷-۱۰ ق. ۳. شیعه -- زندگی فرهنگی.

۴. زندگی مذهبی -- شیعه. ۵. شیعه -- فعالیت‌های سیاسی.

الف. دانشگاه امام صادق (ع). ب. عنوان.

زخ / BP ۲۳۹ / ۲۹۷/۴۱۷

کتابخانه ملی ایران ۸۰۶۰ - ۸۳

زندگی فرهنگی و اندیشه سیاسی

شیعیان

از سقوط بغداد تا ظهور صفویه

دکتر محسن الویری

انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)

چاپ اول - ۱۳۸۴

۱۰۰۰ نسخه

۵۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۶۴-۷۷۴۶-۱۳-X

چاپ و صحافی: طویی

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

تهران - یزرگراه شهید چمران - پل مدیریت - صندوق پستی ۱۵۹ - ۱۴۶۵۵

تلفن ۸۸۳۷۰۱۴۲ و ۵-۸۸۰۹۴۰۰۱ دورنگار: ۸۸۰۹۴۹۱۵

فهرست اجمالی

عنوان	صفحه
فهرست اجمالی	هـ
فهرست تفصیلی	ز
پیشگفتار	س
فصل اول: کلیات	ا
فصل دوم: گزارش و تحلیلی از تألیفات شیعی در این دوره	۴۱
فصل سوم: فعالیتهای آموزشی	۱۵۱
فصل چهارم: ابنیه و اوقاف	۲۰۹
فصل پنجم: جریانهای فکری، سیاسی و اجتماعی متأثر از تصوف	۲۵۹
فصل ششم: روابط متقابل شیعیان و سنیان	۳۱۳
فصل هفتم: اندیشه سیاسی	۳۵۹
جمع بندی	۴۰۷
نقشه ها	۴۱۵
کتابنامه	۴۳۱
نمایه	۴۹۵

فهرست تفصیلی

عنوان	صفحه
فهرست اجمالی	هـ
فهرست تفصیلی	ز
پیشگفتار	س
فصل اول: کلیات	۱
۱-۱. نگاهی کوتاه به تاریخ شیعه	۳
۲-۱. این کتاب و جایگاه آن در مطالعات تاریخ شیعه	۹
۳-۱. بحثی در منابع	۱۳
۴-۱. مروری کوتاه بر اوضاع و احوال سیاسی دوره بررسی شده	۱۹
۱-۴-۱. ایلخانان (۶۵۴-۷۴۴ ق.)	۲۲
۲-۴-۱. کینخواریه = کندخواریه (۶۳۵-۷۵۰ ق.)	۲۵
۳-۴-۱. جستانیه (۶۰۶-۸۵۷ ق.)	۲۶
۴-۴-۱. قراختانیه کرمان = قتلخ خانان = آل براق (۶۱۹-۷۰۳ ق.)	۲۶
۵-۴-۱. اتابکان یزد (۹-۶۷۳ ق.)	۲۷
۶-۴-۱. اتابکان شبانکاره (۴۴۸- پس از ۶۶۸ ق.)	۲۷
۷-۴-۱. سَلْغُریان = سَلْغُریان = اتابکان فارس (۵۴۲-۶۸۵ ق.)	۲۷
۸-۴-۱. اتابکان لرستان بزرگ = بنی فضلویه = هزاراسپیون = هزاراسپون (۵۴۳-۸۲۷ ق.)	۲۸
۹-۴-۱. اتابکان لرستان کوچک = بنی خورشید (۵۹۱-۱۰۰۵ ق.)	۲۸
۱۰-۴-۱. پادشاه کرت (۶۴۳-۷۸۴ ق.)	۲۹
۱۱-۴-۱. چوپانیان (۹- ۷۵۹ ق.)	۲۹
۱۲-۴-۱. بنواینجو (۷۰۳-۷۵۸ ق.)	۳۰
۱۳-۴-۱. مظفریان (۷۱۳-۷۹۵ ق.)	۳۰
۱۴-۴-۱. سربداران (۷۳۷-۷۸۳ ق.)	۳۱
۱۵-۴-۱. سادات قوامیه = مرعشیان = میربزرگیه (۷۶۰-۱۰۰۵ ق.)	۳۳

- ۱۶-۴-۱. کارکیانیان = امیرکیانیان = ملاطیه (۷۶۰-۹۹۹ ق.) ۳۳
- ۱۷-۴-۱. اسحاقیه (؟ - ۹۹۹ ق.) ۳۴
- ۱۸-۴-۱. جلایریان = ایلککانیان (۷۳۷-۸۳۵ ق.) ۳۴
- ۱۹-۴-۱. خاندان صفی (۷۳۶-۸۱۵ ق.) ۳۵
- ۲۰-۴-۱. مشعشیان ۳۶
- ۲۱-۴-۱. قراقوینلوها (۷۸۲-۸۷۴ ق.) ۳۶
- ۲۲-۴-۱. آق قویونلوها = بایندریه (۸۰۶-۹۱۴ ق.) ۳۷
- ۲۳-۴-۱. تیموریان (۷۷۱-۹۱۶ ق.) ۳۸
- ۲۴-۴-۱. دیگر حکومت‌های محلی ۳۹

فصل دوم: گزارش و تحلیلی از تألیفات شیعی در این دوره ۴۱

- ۱-۲. تفسیر و علوم قرآنی ۴۳
- ۲-۲. حدیث ۴۸
- ۳-۲. فقه ۵۳
- ۴-۲. اصول فقه ۶۳
- ۵-۲. کلام ۶۵
- ۶-۲. عرفان و تصوف ۷۵
- ۷-۲. اخلاق ۸۹
- ۸-۲. سیاست و آداب ملک‌داری ۹۳
- ۹-۲. ادعیه، زیارات و آداب دینی ۹۳
- ۱۰-۲. منطق ۱۰۱
- ۱۱-۲. فلسفه ۱۰۴
- ۱۲-۲. تاریخ و نسب‌شناسی ۱۰۸
- ۱۳-۲. رجال ۱۱۹
- ۱۴-۲. زبان‌شناسی عربی ۱۲۱
- ۱۵-۲. ادبیات ۱۲۳
- ۱۶-۲. علوم ۱۴۲
- ۱۷-۲. معنائویسی ۱۴۶
- ۱۸-۲. جُنگ‌های علمی ۱۴۷

۱۵۱	فصل سوم: فعالیتهای آموزشی
۱۵۶	۱-۳. پراکندگی جغرافیایی فعالیتهای آموزشی شیعه
۱۵۶	۱-۱-۳. حله
۱۵۶	۱-۱-۱-۳. علم دوستی و ادب دوستی و عالم نوازی امرای مزیدی حله
۱۵۶	۱-۱-۱-۳. شرایط جغرافیایی
۱۵۷	۱-۱-۳. نزدیکی به نجف اشرف
۱۶۹	۱-۲-۳. نجف اشرف
۱۷۳	۱-۳-۳. دیگر شهرها
۱۷۴	۱-۳-۱-۳. آمل
۱۷۴	۱-۳-۲-۳. آوه
۱۷۴	۱-۳-۳-۳. اردبیل
۱۷۵	۱-۳-۴-۳. استرآباد
۱۷۵	۱-۳-۵-۳. اسفراین
۱۷۶	۱-۳-۶-۳. اصفهان
۱۷۶	۱-۳-۷-۳. بغداد
۱۷۷	۱-۳-۸-۳. تبریز
۱۷۷	۱-۳-۹-۳. جرجان (گرگان)
۱۷۷	۱-۳-۱۰-۳. ری
۱۷۷	۱-۳-۱۱-۳. ساری
۱۷۸	۱-۳-۱۲-۳. ساوه
۱۷۸	۱-۳-۱۳-۳. سبزوار
۱۷۹	۱-۳-۱۴-۳. سلطانیه
۱۷۹	۱-۳-۱۵-۳. شاهرود
۱۷۹	۱-۳-۱۶-۳. شیراز
۱۸۱	۱-۳-۱۷-۳. قم
۱۸۲	۱-۳-۱۸-۳. کازرون
۱۸۲	۱-۳-۱۹-۳. کاشان
۱۸۳	۱-۳-۲۰-۳. کربلا
۱۸۳	۱-۳-۲۱-۳. گرگان ← جرجان
۱۸۳	۱-۳-۲۲-۳. مشهد

۱۸۵	۳-۱-۲۳. موصل
۱۸۵	۳-۱-۲۴. ورامین
۱۸۵	۳-۱-۲۵. یزد
۱۸۶	۳-۲. رصدخانه مراغه
۱۹۳	۳-۳. دارالسیاده‌ها
۱۹۴	۳-۴. مدرسه سیار یا مدرسه سیار سلطانی
۱۹۸	۳-۴-۱. رساله‌ای در وصف مدرسه سیار
۱۹۸	۳-۴-۱-۱. صفت مدرسه سیار سلطانی
۲۰۱	۳-۵. اجازات
۲۰۹	فصل چهارم: ابنیه و اوقاف
۲۱۲	۴-۱. آمل
۲۱۳	۴-۲. ابرقو
۲۱۳	۴-۳. ابهر
۲۱۳	۴-۴. اردبیل
۲۱۴	۴-۵. اردستان
۲۱۴	۴-۶. اصفهان
۲۱۶	۴-۷. بابل
۲۱۶	۴-۸. بابلسر
۲۱۷	۴-۹. بروجرд
۲۱۷	۴-۱۰. بغداد
۲۱۷	۴-۱۱. بومهن
۲۱۸	۴-۱۲. بهشهر
۲۱۸	۴-۱۳. تالش
۲۱۸	۴-۱۴. تبریز
۲۱۹	۴-۱۵. تفرش
۲۲۰	۴-۱۶. تهران
۲۲۱	۴-۱۷. حله
۲۲۱	۴-۱۸. خارک
۲۲۲	۴-۱۹. خوانسار
۲۲۲	۴-۲۰. دامغان

۲۲۲	 ۲۱-۴ دزفول
۲۲۳	 ۲۲-۵ ده بید فارس
۲۲۳	 ۲۳-۴ رانکوه
۲۲۳	 ۲۴-۴ ری
۲۲۵	 ۲۵-۴ زنجان (سلطانیه)
۲۲۶	 ۲۶-۴ ساری
۲۲۷	 ۲۷-۴ سامرا
۲۲۸	 ۲۸-۴ ساوه
۲۲۸	 ۲۹-۴ سبزوار
۲۲۸	 ۳۰-۴ سوادکوه
۲۲۹	 ۳۱-۴ شوشتر
۲۲۹	 ۳۲-۴ شیراز
۲۳۱	 ۳۳-۴ صابین قلعه
۲۳۱	 ۳۴-۴ فراهان
۲۳۱	 ۳۵-۴ قائم شهر (شاهی)
۲۳۲	 ۳۶-۴ قزوین
۲۳۳	 ۳۷-۴ قم
۲۳۳	 ۳۸-۴ قم
۲۳۸	 ۳۹-۴ قمشه (شهررضا)
۲۳۸	 ۴۰-۴ کاشان
۲۴۰	 ۴۱-۴ کاظمین
۲۴۱	 ۴۲-۴ کجور
۲۴۲	 ۴۳-۴ کربلا
۲۴۴	 ۴۴-۴ کرمان
۲۴۴	 ۴۵-۴ کلاردشت
۲۴۴	 ۴۶-۴ کوفه
۲۴۵	 ۴۷-۴ گرگان
۲۴۵	 ۴۸-۴ لاریجان
۲۴۵	 ۴۹-۴ لاهیجان
۲۴۷	 ۵۰-۴ محلات
۲۴۷	 ۵۱-۴ مراغه

۲۴۸	 مشهد ۵۲-۴
۲۵۱	 ممسنی ۵۳-۴
۲۵۱	 نجف ۵۴-۴
۲۵۴	 نراق ۵۵-۴
۲۵۵	 نطنز ۵۶-۴
۲۵۵	 نور ۵۷-۴
۲۵۶	 ورامین ۵۸-۴
۲۵۶	 هزار جریب ۵۹-۴
۲۵۷	 همدان ۶۰-۴
۲۵۷	 یزد ۶۱-۴
۲۵۹	 فصل پنجم: جریانهای فکری، سیاسی و اجتماعی متأثر از تصوف
۲۶۸	 ۱-۵. نعمت‌اللهیان
۲۷۳	 ۱-۱-۵. اعتقاد به وحدت وجود
۲۷۵	 ۲-۱-۵. اعتقاد به خلیفه‌اللهی انسان
۲۷۶	 ۳-۱-۵. مدعی مقام ولایت بودن
۲۷۷	 ۴-۱-۵. توجه همزمان به مباحث عقلی در کنار روشهای ذوقی و عملی
۲۷۸	 ۵-۱-۵. بهره‌گیری از تعالیم یهود و نصاری
۲۷۸	 ۶-۱-۵. نقید به احکام ظاهری شرعی
۲۷۸	 ۷-۱-۵. همگانی دانستن تصوف و همگانی کردن آن
۲۷۹	 ۸-۱-۵. اهتمام ویژه به مردم
۲۷۹	 ۹-۱-۵. پرهیز از پوشیدن لباس خاص
۲۸۰	 ۱۰-۱-۵. پرهیز از گوشه‌نشینی و کسب و کار برای تأمین زندگی
۲۸۰	 ۱۱-۱-۵. داشتن انبساط خاطر
۲۸۱	 ۲-۵. حروفیان
۲۸۵	 ۱-۲-۵. اعتقاد به تقدس حروف و اسرار آن
۲۸۸	 ۲-۲-۵. اعتقاد به شایستگی انسان برای رسیدن به مقام خدایی
۲۸۹	 ۳-۲-۵. استناد به آیات تورات، انجیل و زبور و توجه خاص به پیامبران پیشین
۲۹۰	 ۴-۲-۵. اعتقاد به ولایت امیرالمؤمنین علی(ع) و ادعای مهدویت
۲۹۰	 ۵-۲-۵. تأثیرپذیری از اسماعیلیه
۲۹۱	 ۶-۲-۵. روش سیر و سلوک ویژه خود

۲۹۱	 ۷-۲-۵. ظلم‌ستیزی
۲۹۳	 ۳-۵. نوربخشیان
۲۹۶	 ۱-۳-۵. اعتقاد به وحدت وجود
۲۹۶	 ۲-۳-۵. مقام ولایت انسان
۲۹۷	 ۳-۳-۵. آداب سلوک نفسانی و وظایف تربیت‌یافتگان
۲۹۸	 ۴-۳-۵. جامع تشیع و تصوف
۲۹۹	 ۵-۳-۵. ادعای مهدویت
۳۰۰	 ۶-۳-۵. استفاده از شعار سیاه
۳۰۱	 ۴-۵. صفویان
۳۰۵	 ۱-۴-۵. توجه به علوم ظاهری در کنار سیر و سلوک نفسانی
۳۰۶	 ۲-۴-۵. ارتباط با دستگاه حکومت
۳۰۹	 ۳-۴-۵. مردم‌دوستی و حمایت از آنها در برابر حاکمان وقت و تلاش برای مشکلات آنها
۳۱۰	 ۴-۴-۵. موروثی بودن ریاست طریقت در خانواده شیخ صفی‌الدین
۳۱۳	 فصل ششم: روابط متقابل شیعیان و سنیان
۳۱۶	 ۱-۶. نیمه اول قرن هفتم هجری
۳۲۶	 ۲-۶. گرایش ابلخانان به تشیع
۳۴۲	 ۳-۶. گرایشهای شیعی دیگر حکومتها
۳۴۵	 ۴-۶. گرایشهای شیعی علما و ادبا
۳۵۰	 ۵-۶. مجالادت، برخوردهای تند و تپیه
۳۵۹	 فصل هفتم: اندیشه سیاسی
۳۶۶	 ۱-۷. اندیشه سیاسی در متون کلامی
۳۶۸	 ۲-۷. اندیشه سیاسی در متون فقهی
۳۶۹	 ۱-۲-۷. اقامه نماز جمعه
۳۷۰	 ۲-۲-۷. زکات
۳۷۱	 ۳-۲-۷. خمس
۳۷۳	 ۴-۲-۷. جهاد
۳۷۷	 ۵-۲-۷. امر به معروف و نهی از منکر
۳۷۹	 ۶-۲-۷. قضا
۳۸۰	 ۷-۲-۷. افتا

- ۳۸۱ ۸-۲-۷. پذیرش ولایت از سوی حاکم جائر
- ۳۸۳ ۹-۲-۷. اقامه حد
- ۳۸۴ ۱۰-۲-۷. وصیت
- ۳۸۵ ۱۱-۲-۷. تقیه
- ۳۸۶ ۱۲-۲-۷. حکمرانی بر مردم بدون رضایت آنها
- ۳۸۹ ۳-۷. اندیشه سیاسی در متون حکمت عملی و اخلاقی و پاره‌ای رساله‌های مستقل
- ۳۹۹ ۴-۷. مبانی رفتار سیاسی علمای شیعه در این دوره
- ۴۰۱ ۱-۴-۷. لزوم تلاش برای تبدیل مدینه‌های غیرفاضله به مدینه فاضله
- ۴۰۱ ۲-۴-۷. آمادگی ذهنی برای سقوط عباسیان و استیلای مغولان
- ۴۰۴ ۳-۴-۷. اعتقاد به بهتر بودن سلطان عادل کافر از سلطان ظالم مسلمان
- ۴۰۵ ۴-۴-۷. جایز بودن حضور در دربار پادشاهان برای اقامه حق

جمع‌بندی ۴۰۷

- ۴۱۵ نقشه‌ها
- ۴۱۷ - نقشه زادگاه صحرانوردان (مغولان)
- ۴۱۹ - نقشه مغولان در آسیا و اروپا
- ۴۲۱ - نقشه ایلخانان در عراق (عهد المغول)
- ۴۲۳ - نقشه برخورد مذاهب در آسیای دوره مغولان
- ۴۲۵ - نقشه تجزیه ایلخانان به دولتهای کوچک و حملات تیمور لنگ
- ۴۲۷ - نقشه ایران در دوره فترت بعد از مغول
- ۴۲۹ - نقشه دولت تیموریان

کتابنامه ۴۳۱

نمایه ۴۹۵

تقدیم به پایه‌گذار دانشگاه امام صادق(ع)

مضرت آیت‌الله مهدوی کلی دامت برکاته

مربی فرزانه‌ای که با سلفه اخلاص و سرمایه معنوی توکل، درایت و پشتکار نهالی

مقدس را نشالده بنیادی اسرار و سیراب از چشمه جاودان قرآن و مکتب

پیامبر(ص) و اهل بیت(ع) دارد و شافسار آن رو به آسمان، هر دم بر می‌دهد.

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على محمد و آله الطاهرين. سپاس خدای را که امکان چاپ این اثر ناچیز را فراهم ساخت. این کتاب که اساس آن به عنوان رساله دکتری رشته تاریخ و تمدن ملل اسلامی دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران در سالهای ۱۳۷۵ و ۱۳۷۶ ش. تدوین یافت، پس از شش سال و اندی با تغییراتی اندک، به دست نشر سپرده شده است. راز این تأخیر امید به یافتن فرصتی برای ویرایش دوباره کتاب و سودای بازسازی مطالب آن بر مدار یک چارچوب نظری در حوزه فرهنگ و سپس اندیشه سیاسی بود. کاستی اصلی این اثر که در حین نگارش نیز حقیر را به خود مشغول می‌داشت، همانا بهره نبردن آن از مطالعات نوین فرهنگ‌شناسی بود. روش سنتی تاریخ‌پژوهی در کشور ما، مبتنی بر نوعی مطلق‌نگری است. مراد از مطلق‌نگری، جزمیت در بررسیها و اظهارنظرهای تاریخی نیست، مطلق در اینجا در برابر مضاف به کار برده شده است. پژوهشگران تاریخ آن گاه که به وجوه غیرتاریخی تاریخ (مانند فرهنگ، سیاست، اقتصاد و ...) می‌پردازند، غالباً تنها از همان روشهای تاریخ‌پژوهی بهره می‌برند و خود را از مفاهیم و روشهای تحقیق در این وجوه که هر یک موضوع علمی مستقل است، محروم می‌دارند. وقتی از حیات فرهنگی شیعیان سخن به میان می‌آید، پژوهشگر تاریخ در کنار شناخت

و پابندی به بایستگیهای پژوهش در تاریخ، باید مفهوم فرهنگ و نظریه‌های فرهنگ و تحول فرهنگی را نیز بشناسد و درک و فهمی مشخص از آن را مبنای پژوهش خود قرار دهد و تمامی مراحل پژوهش خود را از گردآوری داده‌ها تا نگارش اثر در پرتو آن سامان دهد. این شیوه مطالعه و تحقیق که در رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی رواج دارد، صرف‌نظر از تأملات نظری قابل قبولی که در باره کارآمدی جوهره اثبات‌گرایانه رویکرد حاکم بر آن وجود دارد، مرزها و راههایی روشن برای پژوهشگر پدید می‌آورد که افزون بر آسان کردن گذر در مسیر پر پیچ و خم پژوهشی استوار، مخاطبان را برای شناخت پرسش اصلی پژوهش و روش دست یافتن به پاسخ آن مدد می‌رساند. اگر دانش‌پژوهان و دانش‌آموختگان رشته‌های علوم اجتماعی به مطالعات تاریخی روی آورند، ناگزیر از چنین روشهایی بهره می‌جویند؛ ولی دانشجویان و دانش‌آموختگان رشته‌های تاریخ، به دلیل فاصله آموخته‌های خود از چنین مطالعاتی، نگاه تاریخی محض را پایه کار خود قرار می‌دهند و در مقوله‌هایی مانند جامعه و فرهنگ و اقتصاد به همان مفاهیم ارتكازی متعارف بسنده می‌کنند. تاکنون چند اثر محدود به زبان فارسی از چنین نگاه دوگانه و پژوهشهای ترکیبی بهره‌مند بوده است؛ ولی این گونه مطالعات هنوز عمومیت نیافته است. این اثر نیز در چنین فضایی تدوین یافته است و شش سالی که از نگارش کتاب می‌گذرد، گرچه برای حقیر با مطالعاتی بیشتر در حوزه فرهنگ و مبانی و ابعاد و روشهای پژوهش در آن همراه بوده است، اما هیچ گاه فرصت کافی برای بازنگری در این کتاب را با روشی که شرح مختصر آن گذشت، در اختیار قرار نداده است.

نکته دیگر که قرار بود در بازبینی اثر، بدان توجه شود، پیرایش ارجاعات و بسنده کردن به برگزیده و یا گزیده منابع بود. حقیر بدین امر واقفم که پاره‌ای از منابع مورد استناد در این کتاب هم‌تراز منابع دست اول و متبّعانه و محققانه نیست و هر چند مؤلف در حین نگارش آنها را از نظر گذرانده است، ولی لازم نبود گزارش کامل تبع خود را به خواننده منتقل کند، اما با این امید که ارجاع به این منابع سرنخی برای پژوهشگران در مطالعات تکمیلی باشد، از پیرایش

آنها صرف نظر شد و ارجاعات به همان صورت که در حین نگارش اثر فراهم آمده بود، باقی ماند.

متن اولیه این اثر دارای دو ضمیمه نیز است که امیدوارم در فرصت و به بهانه‌ای دیگر در اختیار جامعه علمی کشور قرار گیرد: نخست فرهنگ عالمان شیعه در مقطع سالهای ۶۵۰ - ۹۰۰ق. همراه با توضیحی فشرده در چند سطر در باره هر یک و معرفی چند منبع اصلی در شرح احوال و آثار آنها (شامل ۴۶۳ مدخل) و دیگر، فهرست نسبتاً کامل از تالیفات شیعی در این مقطع به تفکیک شاخه‌های مختلف علوم (شامل ۱۷۹۸ عنوان کتاب در ۲۶ شاخه). حجم زیاد این دو ضمیمه و امید به یافتن راهی برای ارائه آنها به صورتی که سودمندتر افتد، سبب شد که در مرحله کنونی از چاپ آنها صرف نظر شود.

آنچه انگیزه چاپ و نشر این اثر ناچیز را بیشتر کرد، تشکیل گروه تاریخ و فرهنگ در دانشکده فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق (ع) و آغاز مراحل اجرایی راه‌اندازی رشته مستقل تاریخ تشیع در مقطع کارشناسی ارشد و ضرورت تقویت منابع مورد نیاز این رشته بود. شرح این داستان و درستی راه او را باید به مجال و مقالی دیگر وانهاد، اما سزاوار است همین جا، از مساعدت و بیژنه بنیانگذار و رئیس دانشگاه حضرت آیت الله مهدوی‌کنی، دامت برکاته، به طور ویژه تشکر کنم که بی‌عنایت ایشان آرزوی دیرینه راه‌اندازی این رشته میسر نبود و از خداوند متعال طول عمر با عزت و برکت این پیر فرزانه و مربی اخلاق و تحقق منویات معظم له را پیرامون این معهد و معبد که به دانشگاه امام صادق (ع) نامبردار است، از درگاه علیم قدیر مسئلت کنم.

همچنین سزااست یاد اساتیدی را که حین نوشتن پایان‌نامه از محضرشان بهره‌مند بوده‌ام، گرامی بدارم و زحمات آنان را ارج نهم: آقایان دکتر هادی عالم‌زاده؛ دکتر حسین قره‌چانلو؛ دکتر بدالله نصیریان و مرحوم زنده‌یاد دکتر سید نورالله کسایی، تغمده الله برحمته.

گرچه مراحل چاپ و نشر این چند صفحه ناباورانه بیش از دو سال در دفتر نشر دانشگاه امام صادق (ع) به درازا انجامید، پیگیریهای دست‌اندرکاران این دفتر و نیز آقای مهرداد کریمپور که زحمت حروفچینی و آقایان احمد خادم و

داوود حسن‌زاده که زحمت نمونه‌خوانی را عهده‌دار بودند، شایسته قدردانی است. عزت و سربلندی همه آنها و دیگرانی را که هر یک به گونه‌ای در فراهم آوردن این اثر نقش داشتند و امکان ذکر نام همه آنها نبود، به ویژه خانواده محترم، از خداوند کریم خواهانم.

گسترده‌گی محدوده زمانی مورد بررسی در این اثر، شاید توجیه و بهانه‌ای برای کل‌نگریها و در عین حال کاستیهای آن باشد، اما این نکته سبب نمی‌شود که به دیده خطاپوش خوانندگان عزیز دل‌خوش دارم و خود را سزاوار محرومیت از رهنمودها و انتقادهای سازنده اصحاب فکر و اندیشه بدانم.

بی‌شک تحقیق در تاریخ تشیع یکی از بایسته‌های پژوهشی حوزه تاریخ در کشور ماست. از خداوند می‌خواهم این گونه تلاشها را اگر از جوهره اخلاص برخوردار است، در مسیر شناساندن و اعتلای مکتب اهل بیت (ع) سودمند قرار دهد و در روز جزا ما را به پاداشی نیکو متنعم سازد.

محسن الویری